

IV Aula Oberta d'Amèrica Llatina Del codi genètic als moviments socials: el coneixement interdisciplinari de l'Amèrica Llatina

(Bellaterra, hivern-primavera de 2000)

Raquel Piqué i Montserrat Ventura
(UAB)

L'Aula Oberta d'Amèrica Llatina i Àfrica que organitza anualment el Departament d'Antropologia Social i Prehistòria conjuntament amb la secció d'Amèrica Llatina i Àfrica del Centre d'Estudis Internacionals i Interculturals de la Universitat Autònoma de Barcelona, va cloure la seva IV edició el propassat mes de maig del 2000 amb un balanç molt positiu. Aquesta vegada comptà amb el suport de l'Institut Català de Cooperació amb Iberoamèrica i de la Facultat de Filosofia i Lletres de la UAB, i obtingué una resposta massiva, tant de professorat i personal investigador com d'alumnat de molts perfils curriculars diferents. L'aposta d'enguany per ampliar la seva filosofia interdisciplinària més enllà del camp de les humanitats i de les ciències socials fou molt enriquidora, i es materialitzà amb una sessió inaugural a càrrec de Daniel Turbón, professor de la Universitat de Barcelona.

Daniel Turbón té una llarga trajectòria en la recerca interdisciplinària sobre l'origen del poblament prehistòric del continent americà. Durant la seva exposició va discutir les diferents teories sobre l'origen del poblament prehistòric d'aquest continent formulades a partir de diferents marcadors. En primer lloc va discutir l'ús de trets morfològics i les limitacions d'aquest mètode per tal d'establir la genealogia dels grups humans americans. Les adaptacions de la morfologia dentària a determinades activitats i les deformacions intencionals o accidentals del crani tenen

més pes en l'agrupació dels individus estudiats que no pas el component ètnic. En segon lloc es va referir a l'ús del DNA mitocondrial, el qual ha permès identificar quatre llinatges entre els amerindis actuals. Les freqüències dels haplogrups mitocondrials identificats varien de nord a sud (els haplogrups A i B disminueixen mentre que els C i D s'incrementen). Segons els llinatges mitocondrials l'arribada de la població prehistòrica al continent s'hauria produït en dos moments diferents, anterior i posterior respectivament a 8.000 AP.

De la biologia que ens permet reconstruir el passat amerindi, vam fer un salt en el temps i en l'espai per escoltar en Miquel Izard, també professor a la Universitat de Barcelona, que ens parlà dels avatars d'un altre dels components poblacionals de l'Amèrica Llatina: les societats cimarrones. Centrant-se en el Carib i en aquestes societats caracteritzades per la seva particular manera de rebutjar el colonialisme, en Miquel Izard ens explicà com els cimarrons, descendents d'esclaus africans deportats a Amèrica però «insurgents obstinats» i molt probablement fruit de mescles amb indígenes, han seguit un procés paral·lel d'organització en llibertat en cadascun dels subgrups en què es poden dividir segons el seu medi: els d'illa, els de selva i els de llano.

Situant-nos una mica més al nord i des d'un punt de vista contemporani, s'inicià un seguit d'exposicions amb les poblacions mexicanes com a fil conductor. L'antropòloga Nora Muntañola, de la Universitat Autònoma

de Barcelona, ens oferí una visió general dels grups indígenes de la Mixteca de la Costa, a Oaxaca, Mèxic. Els «fills de la pluja» parlen fins a 62 llengües diferents a la regió, i conviuen regularment amb població afroamericana i mestissa. Malgrat l'opressió a la qual han estat sotmesos els grups ètnics d'aquesta àrea, hi ha actualment un moviment de recuperació de les seves tradicions, que la ponent ens il·lustrà amb mapes, diapositives procedents del seu extens treball de camp, i la projecció d'un documental, «Tres raïces», que tot i ser promogut per una iniciativa governamental, fou realitzat des d'una perspectiva ètnica i mostra, entre d'altres, representacions de balls autòctons que els dansaires recuperen.

Sense canviar d'àrea i perfilant la importància del documental videogràfic com a mitjà de recuperació i de construcció d'i-

El mestissatge arribà a ser un element fonamental en la configuració final de la societat americana. Pintura de segle XVIII que representa la unió entre un "espanyol" i una "negra", que donà com a filla una "mulata"

dentitats, l'antropòloga Cristina Propios, també de la Universitat Autònoma de Barcelona, ens explicà primer com la imatge ha contribuït a crear estereotips negatius a la població indígena, de les postals a les exposicions museogràfiques. Per aquest motiu el projecte de capacitació videogràfica iniciat per l'INI a la regió d'Oaxaca (1989-1994) i que en un primer moment era molt paternalista i folklorista, pot ara portar l'adjectiu «indígena»: el seu objecte és dotar de material audiovisual els membres de les comunitats indígenes per tal de facilitar la seva participació directa en la construcció de la pròpia imatge. Els membres de les comunitats indígenes d'Oaxaca no són aliens al material audiovisual, especialment els més joves i alguns dels qui han viatjat als Estats Units. Però el seu ús com a mitjà de conscienciació i de documentació de la pròpia tradició ha facilitat un debat intern i una proposta compromesa: el vídeo és comunitari, la filmació es fa en benefici de la comunitat i per tant no ha d'estar oberta a elaboracions individuals o a consideracions artístiques per mantenir la seva filosofia alternativa. L'exposició es complementà amb la projecció de dos documentals molt suggeridors elaborats pel *Centro de Video Indígena de Oaxaca*.

En una nova sessió, Francesc Ligorred, professor de la Universitat del Yucatán (Mèxic), dedicà el seu torn a analitzar el rol de la literatura contemporània dels maies del Yucatán com un exemple de resistència etnolingüística. Els prop d'un milió de parlants maies distingeix tres grans dialectes, i la intercomprensió és molt elevada. Fent una repassada a la història, el ponent ens explicà que tot i que l'escriptura maia antiga no ha estat desxifrada, ben aviat en la Colònia els maies es dedicaren a traduir a la grafia llatina els jeroglífics tradicionals. En temps colonial la literatura maia fou molt diversa

temàticament però actualment, tot i ser llengua majoritària a la regió, hi ha poc accés públic a la literatura. Darrerament s'ha viscut una revitalització, amb publicacions de diccionaris, de recopilacions de costums, i de literatura en general, fonamentalment de teatre o novel·les per encàrrec, escrits reivindicatius de la seva identitat i poemes, també sempre identitaris. L'exposició fou acompanyada d'imatges amb jeroglífics maies antics i amb poemes maies contemporanis.

Per cloure el minicicle dedicat a Mèxic, l'antropòleg Eugeni Porras, de l'*Escuela Nacional de Antropología e Historia*, ens oferí el seu coneixement etnogràfic sobre els huicholes de Tatei Kié, tot centrant-se en les festes i els espais cerimonials com a vehicles identitaris. Després d'una introducció molt aclaridora de la situació ètnica de la regió, el ponent passà a analitzar els espais rituals, des del *caligüey*, centre cerimonial per a les festes, passant per l'església, la *mesa* de les autoritats i la casa de la comunitat. L'Eugeni Porras ens descrigué després l'estructura social i el seu caràcter identitari, per acabar desglossant el cycle festiu comunitari, tant el relatiu al calendari anual com aquell vinculat a les cinc grans peregrinacions a la recerca del peiot, element clau de totes les cerimònies. L'exposició fou complementada amb una sessió de diapositives fruit de la seva llarga experiència de camp.

Canviant d'àmbit, en Víctor Bretón, professor de la Universitat de Lleida, ens aportà com a primícia els resultats de la seva darrera recerca a l'Equador sobre el rol de les organitzacions no governamentals. Amb el títol d'«Els nous paradigmes del desenvolupament rural a l'Amèrica Llatina», l'exposició d'en Víctor Bretón recorregué primer l'estructura organitzativa de les organitzacions indígenes i les circumstàncies que han permès l'èxit tant del moviment indígena

com de la CONAIE (*Coordinadora de Nacionalidades Indígenas del Ecuador*). Posades les bases per a la comprensió de les seves hipòtesis, el ponent passà a descriure el seu treball, centrat en l'anàlisi de més de cent ONG d'entre les cinc-centes que actuen als Andes equatorians, per acabar conclouent, entre d'altres, que hi ha molt poca correlació entre les regions de major índex de pobresa i les que presenten major concentració d'ONG treballant, mentre que trobem una relació entre la seva presència i la concentració de població indígena. La conferència fou extremament enriquidora i obrí finalment un debat entre l'auditori, dividit entre la importància del treball de cooperació i l'evidència de la seva relativa ineficàcia segons les dades ofertes pel ponent.

Seguint amb l'Equador com a lloc de la recerca, però canviant novament de disciplina, l'arqueòloga Katherine Ramírez (ESPOL de Guayaquil i Departament d'Arqueologia de la Universitat de Neuchâtel de Suïssa), exposà la seva recerca a la regió de Quevedo. El projecte desenvolupat comprèn prospeccions que han permès la identificació de 1.300 monticles artificials o *tolas* i excavacions en dos dels jaciments: La Maná i La Cadena. Les seves investigacions han aportat nova llum per a la comprensió d'aquest tipus de jaciment que tradicionalment havien estat interpretats com estructures funeràries de cronologia relativament recent. L'aplicació d'una metodologia d'excavació rigorosa així com mètodes de datació absoluta han permès establir una cronologia antiga per als estrats inferiors de la seva construcció i una reutilització continuada fins al període conegut com Milagro-Quevedo. D'altra banda, contràriament al que se suposava, les dades obtingudes permeten afirmar que aquestes construccions foren utilitzades sobretot com a llocs d'habitació i només després del seu abandonament van ser

reutilitzades com a llocs d'enterrament.

La recerca etnoarqueològica com a eina per a la contrastació i desenvolupament de metodologies aplicables a la recerca arqueològica fou el tema abordat per Raquel Piqué, professora de la Universitat Autònoma de Barcelona. En la seva conferència va exposar la seva col·laboració en el projecte de recerca etnoarqueològica a la costa nord del canal Beagle desenvolupat en el marc de la col·laboració institucional entre el *Consejo Superior de Investigaciones Científicas* (CSIC, Estat espanyol), el *Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas* (CONICET, Argentina) i la Universitat Autònoma de Barcelona. La reconstrucció de les estratègies de gestió de recursos forestals mitjançant l'estudi de les restes dels combustibles vegetals que es troben en els jaciments arqueològics i el desenvolupament d'una metodologia arqueològica que permeti assolir aquest objectiu fou el tema desenvolupat al llarg de la conferència. Els resultats obtinguts en l'estudi de la gestió dels recursos forestals entre els yamanes de Tierra del Fuego van servir per exemplificar la problemàtica analitzada.

Una revisió històrica de la recerca arqueològica desenvolupada a Uruguai fou el tema de la conferència impartida per Maria Inés Fregeiro de la Universitat de la República (Montevideo, Uruguai). En la seva exposició va analitzar els diferents paradigmes en la recerca arqueològica a Uruguai i la seva relació amb els esdeveniments de la història recent d'aquest país. Aquests expliquen la manca d'interès, durant molt de temps, en la recerca sobre els grups humans que vivien en aquesta àrea abans de la colonització. Els interessos polítics han estat els que sovint han dirigit els objectius de la recerca arqueològica, potenciant l'estudi de determinats períodes i zones geogràfiques i obviant-ne altres.

La jerarquització per races significà l'aparició de l'anomenada "pigmentocràcia" que donava tot el poder als criolls. Matrimoni entre un "espanyol" i una "mulata" que donava per fill un "morisc"

L'aportació de la recerca arqueològica a la recuperació de sistemes agrícoles tradicionals de l'àrea andina de Perú fou el tema de l'exposició de Manuel Aguirre-Morales (Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Lima). Les complexes estructures agrícoles desenvolupades per la societat incaica, que implicaven la construcció de sistemes de feixes, *camellones*, andanes i camps enfonsats, varen ser abandonades a causa sobretot de la crisi demogràfica i la reubicació de les comunitats humanes durant la colònia. La recuperació d'aquestes estructures agrícoles permetria ampliar considerablement la capacitat agrícola en un país amb manca de terrenys aptes per a aquest fi. Durant la seva exposició es va referir als principals problemes per a la recuperació d'aquestes estructures agrícoles, derivats sobretot de la impossibilitat de competir en el marc del model mercantil actual.

César Bencomo (Universitat Central de Veneçuela) va exposar els resultats de les investigacions arqueològiques desenvolupades

per ell mateix a la conca del riu Caroní (Guyana, Veneçuela). Les investigacions es van fer en el marc d'un estudi per estimar l'impacte que tindrien les obres d'una empresa hidroelèctrica sobre el patrimoni arqueològic i a la vegada investigar el poblament prehistòric de la zona. Durant la seva exposició va fer una crítica a la metodologia emprada i a l'arqueologia social, corrent en el qual s'emmarcava el treball.

Canviant novament de temàtica, Cristina Larrea, professora de la Universitat de Barcelona, començà la seva exposició amb una descripció de les invasions a les perifèries marginals de dues grans ciutats llatinoamericanes: Salvador de Bahia, al Brasil, i Guayaquil, a l'Equador. Fruit de dos llargs treballs de camp en aquestes àrees suburbanes marginals, els punts de contacte rau en el fet que ambdues ciutats són a la costa, l'una al Pacífic i l'altra a l'Atlàntic, en ambdós casos es tracta d'invasions en àrees suburbials, dutes a terme per poblacions negres, i en ambdós casos es tracta de barris en

procés de construcció, sense totes les infraestructures necessàries. La recerca a l'Equador es basà en un estudi per encàrrec de l'INNFA sobre l'organització de la família de cara a futurs programes d'atenció a l'infant i la família així com de salut. El segon treball, encara en curs, forma part d'un equip interdisciplinari, constituït per especialistes en nutrició, psicologia, antropologia, enginyeria sanitària, geografia i una majoria de participants del camp de l'epidemiologia. Té per objecte l'estudi de l'impacte de la construcció de la xarxa de clavegueram en les malalties infantils, especialment diarrees i paràsits. La recerca antropològica té una perspectiva afegida, l'estudi de les pautes de comportament de les mares envers la nutrició dels infants menors, així com de les pautes d'higiene i de prevenció i curació de les malalties infantils. El treball a Salvador de Bahia és un encàrrec de l'Estat de Bahia i la recerca antropològica es portà a terme en dos suburbis diferents, amb característiques complementàries. Tant l'observació participant com les entrevistes aprofundides i les històries de vida tingueren en l'un i l'altre lloc les dones com a protagonistes i el desenvolupament d'aquest tema ocupà la darrera part de la conferència, seguida d'un animat debat.

La conferència de clausura va ser impartida per Alejandro Andreassi, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona. La seva exposició va versar sobre el moviment social urbà a l'Argentina de principis de segle XX. Va analitzar el context en el qual va sorgir aquest moviment: les relacions amb els moviments migratoris produïts durant el s. XIX i l'economia argentina, basada sobretot en l'exportació de productes agropecuaris. La població que va arribar durant el s. XIX no va accedir a la propietat de la terra, un grup era constituït per immigrants que eren temporers que retornaven a Europa un cop

enllestida la collita, un altre grup important, però, va anar a viure a les ciutats. A finals del s. XIX una important crisi reduïx les importacions i els petits tallers artesans de la ciutat constituïran els productors del gruix de les mercaderies d'ús intern. En aquest moment comença la contractació dels obrers agrícoles excedentaris en els tallers urbans i apareixen formes de relació laboral extremament explotadores. En aquest context sorgeixen les primeres organitzacions obreres, que aglutinen sobretot els treballadors més qualificats.